

Kisfaludy Károly emléke.

Írta: SZENTGYÖRGYI LÁSZLÓ.

1830 november 25-én Pest eddig meg nem ért eseménynek volt tanuja: óriási részvét mellett temettek valakit s a tömeg-részvét először zokog fel egy „népszerű“ magyar író elvesztésén. Ezzel vált csak valóra száz évvel ezelőtt Kármán József álma. Hiszen e város irodalmi középponttá válásához nem volt elég több író otthagása, összejövetele, zsebkönyv és folyóirat: kellett egy lelkes gárda, honoratiorok, jurátusok, egyetemi hallgatók és honleányok csoportja. Ez a csoport éppen Kisfaludy Károly életében alakul ki s éppen az ő temetésén talál egymásra abban a közös érzésben, hogy az irodalom ügye és a nemzet fennmaradása azonos és elválaszthatatlan. S hogy az eredetileg egyes kiválasztottaktól vallott érzés tömeghitvallássá lett, éppen nem jelentette az eszme devalvációját.

A Kisfaludy Károly életével párhuzamosan lefolyt átmeneti korszaknak jellegét nem a klasszicizmus és romanticizmus küzdelme adja meg. Ilyen küzdelem alig volt s a két irány képviselői nem harcra ellenfelekként, hanem egymás művének folytatóiként jelennek meg: a nemzeti eszme a nyelv művelés célkitűzésével karöltve széttephetetlen szálakkal fűzi össze a két irányzatot. Ám Kisfaludy élete mégis határjelző.

Ami az ő kora előtt a nagyközönség szemében néhány tudós versfaragó magánügyének látszott, az most szent közügyé magasztosodik. Az exkluzív és világpolgáriás aláfestésű „széplélek“-típus szinte észrevétlenül siklik át a magyarul beszélők valamennyijét magához ölelni akaró „hazafi“ típusához. A széplélek fenköltsege megmarad, de határozott célt nyer az építő hazafias munkában. A széplelkek honfiakká és honleányokká való átalakulásával egyúttal számuk is szaporodik. Mindenütt találunk sokszor eldugott faluuskákban is lelkes Aurora-olvasókat, magyar könyvek pártolóit. E fokozatos szaporodásban jelentékeny része van az irodalom átnyulásának a politika felé.

Az olvasók taborának szaporodása mélyreható következménnyel jár: az író nem függ már mecénásoktól, hanem a kiadón keresztül az olvasóközönséggel kerül kötelékbe. Ennek az átmeneti állapotnak vajudását sok író megszenvedti. Az Aurora első köteteinél még mecénás-csoportokat találunk, az utolsó kötetek kiadását már teljesen maga Kisfaludy veszi át. Szigorúan

kizár minden személyhez szóló és személyes hiúságnak hízlgő munkát. Mikor Eszterházy herceg 20 forint helyett 50 forintot küld egy velinpapiros Aurora példányért, ezt az „alamizsnát“ személyes sértésnek tekinti. Ezt a függetlenségi harcot teljes erkölcsi győzelemmel vívja meg; az eredmény: volt már a magyar közönségnek egy könyv olvasó és könyvvásárló rétege. Ám ennek a győzelemnek áldozatul estek családi vagyonának roncsai. Ha nem is lett volna pénzkérdéseket semmibevevő bohém, még a legnyárspolgáríbb beosztás mellett is ráfizetett volna az Aurorára.

A másik nagy vívmányban szintén része van Kisfaludy szerkesztői eljárásának. Az új olvasóközönség már nemcsak a mennyiséget nézi az irodalomban. Kezd válogatni, mert van miből. Nem elég, ha valaki magyarul ír. Kisfaludy több helyen is éles gúnnnyal fordul azok ellen, akik így gondolkoznak: imé, egy megyében mennyi literátus ember van, hány van akkor az egész országban! Éppen a rostálás végett tartja kikerülhetetlennek, hogy az Aurora teljes irányítását a kezébe vegye s az irodalmat a pajtáskodástól, klikkszerűségtől is függetlenítsé. Amennyire egyénisége szinte legszélsőbb példája az cdaadó barátságna, éppannyira megszűnik minden baráti kapces rá nézve, ha arról van szó, felvegyen-e valamit az Aurorába, vagy nem. Így rettegett tekintéllé vált, de szigorú válogatásába beletörődtek.

A közönség szaporodásával, az olvasási kedv növekedésével s a szintén a nemzeti ügy szolgálatába állított játékszín terjedésével lázasabbá, hevesebbé lesz az alkotás üteme. Míg Kazinczy, Berzsenyi egy évtizedig is eldolgoznak egy szonetten, vagy alkaeusi ódán, addig Kisfaludy négy nap alatt befejez egy jambusos drámát. A pepecselő műgond helyébe az alkotás izgalma lép. Míg Kazinczy egész pályáját majdnem teljesen a prozódiaival és a nyelvi változásokkal való aprolékoskodó törődés tölti ki, Kisfaludynál a forma mellékessé válik. Ő már itt kitaposott ösvényen jár, nem is mindig törődik vele s csak véletlenül vannak forma tekintetében is jó napjai. Az Aurora-kör pipafüstös összejövetelein már alig esik szó prozodiáról, ezen ók már túlvoltak. Mindezen változások mélyrehatóbbak voltak a klasszikus és romantikus „iskolák“ elvi ellentétéinél.

Nézzünk szembe most azzal a kérdéssel: mennyiben romantikus Kisfaludy Károly, a köztudat szerint a magyar romantika

cizmus egyik úttörője. Ha egész irodalmi működésén végigtekintünk, azt mondhatjuk, ott a legromantikusabb, ahol legkevésbé egyéni: néhány balladában és balladaszerű versben s néhány multbanjátszó novellában, mint a Tihamér, vagy Vérpohár. Egyébként a romanticizmus csak éppen érinti. Hogy mint józan magyar emberről, róla is leperog a romantika minden szertelensége, borzalmast, fantasztikust kereső és misztikumba merülő szélsőségei, ezzel nem mondunk sokat, hiszen az egész magyar romanticizmusban mindez csak szórványos, inkább eltanult és irodalmi, mintsem mélybőljövő és őszinte.

A romantika egyoldalú multbanézése még alaptónust ad a Tatárok-nak és Ilkának, a lovagdráma némely fogásával együtt, de itt is nehéz elválasztani az „irodalmi“-t az életben is megélő, multbanező magyar honfibu-tól, amely éppen olyan beteg elfajulása a hazafi-típusnak, mint a világfájdalom a szépleleknek. De velük szemben áll a szintén korai Zách Klára, vagy még feltűnőbben a Stibor vajda egészen másirányú alapszínezete. A Stibor előszavában erősen hangoztatja, hogy ez a darab nem a jelenkori állapotok ellen irányul, inkább elrettentő példa a multból. „A mult csak példa“, írja már hat évvel a „Mohács“ előtt. „Mi szebb időkben élünk most“, teszi hozzá. Jegyzőkönyvében olvassuk: „Mit használ a nagy, de elesett országnak, ha omladékait bámulja a jövevény, énekeit ismétli s az antiquarius különöségeivel kereskedik.“ Elég eretnek nyilatkozott volna ez egy szélső orthodox romantikus szemében. A Széchenyit jóval megelőző politikai optimizmus dobatja el vele oly korán a német romantikából kölesönzött rozsdás fegyvereket, önála ez csak átmeneti, gyermekbetegség, amely Kölcseynél idült és mindinkább elmérgesedő.

Irodalmi mintaképei Kotzebuetól Körneren át Schillerig — Voltaire-ről nem is szólva — szintén nem vallanak szélső romantikus íróra s Shakespeare sem azért hatott rá, mert a német romantikusok kedvelték. Az igazán romantikus Walter Scott-ot pedig nem szereti.

Mennyire egyéniség, éppen a koráramlatok ráhatása s velük szemben való ellenállása mutatja. Kettős a magatartása a kor irodalmi hatásaival szemben, a romanticizmussal, ossziánizmussal, Kazinczy nyelvújításával. Éppígy kettős a magatartása azokkal az irodalmonkízüli eszmékkel szemben, amelyek működését irányítják. Az érzelmi és értelmi egyén mintegy

polarizáltan mutatkozik nála, nem forr össze harmónikus egyénné, az ádami és luciferi külön marad, ezért szenvednek nála a koreszmék mintegy kettős fénytörést.

A nemzeti eszme hatja át legmélyebben. „A haza minden előtt“ ez még külföldi tárgyú történeti drámáinak is folyton ismétlődő alapeszméje, a honvágy s a haza szebb jövőjébe vetett hit lírai költeményeinek egyik lényeges indítéka. „Jó magyaroknak nevelte gyermekeit“, mondja vagy tíz helyen. Ő az első drámaíró, akit idegenre fordítanak, mégis csak magyar író akar lenni, magyaroknak írni. Ámde rá kell mutatnunk, hogy már nála is félénken és embrionálisan megvannak az Ady-nál sokat emlegetett kettősség nyomai. Vannak elkeseredett pillanatai, amikor örökre búcsút akar mondani hazájának, a magyar vidékek és magyar elmék laposságát emlegeti Gaal Györgyhöz intézett levelében; a Pártütőkben, tehát nyíltan, a színpad szószékéről a magyar miliót állítja pellengérré, amely csirájában elfojtja egy Schillerhez hasonló lángelme kifejlődését. Nem tetszik neki a magyar színészek szerepalakítási képtelenségét állandó deklamálással leplező ú. n. magyarizmusa s a nemzeti hiúságnak való hízélgést éppoly veszedelmesnek tartja, mint az elkeseredett Katona. „Drámák keletkeznek, hol a magyart dicsérik, de nem festik“ írja Epistolájában.

A dunántúli nemesség ősi lojalitása szintén mintegy peturi kettősségben mutatkozik nála. Ott az egyik szélsőség a Tatárokban; Bebek inkább a halált választja, semhogy királyához hűtelen legyen. Az alkalmi darabnak készült, de elveszett „Budavár visszavételé“-ben az osztrák-magyar egymásra utalt-ságot akarja dicsőíteni. Viszont burkolt és kettős: hivatalos és családi cenzurától elfojtott kurucsága egyik legkedvesebb és egész életén végighúzódozó tervében: a III. Endréről, leányáról, Erzsébetről, Csák Mátéről és Zách Kláráról szóló drámai ciklusban tombolja ki magát. Habsburg uralkodóval nem tehetette, megteszi Róbert Károlyt idegen bitorlónak, akinek uralmát „méreg, tör és cselek“ készítették elő, írja „Erzsébet“ c. költeményében. A Zách Klárában ha nem is zsarnok, de szánalmasan gyenge, intrikától befolyásolt király. Viszont Csák Máté önzetlen és idealista szabadsághős. A „bitorló“-val szemben szintén egész drámai ciklusban ideális nemzeti uralkodóként Mátyást játssza ki. Még ott is, ahol Mátyás árnyékoldalai tűnnének ki, mint a Szilágyi Mihályban, meg a Barátság és Nagylelkűség-

ben, nála kivételesen helyes történeti érzékkel mentegeti, amint Macchiavelli szellemében messzenéző tervei érdekében tolja félre az útjában állókat.

Az egyelőre még nagyon óvatosan, inkább elvben és irodalmilag, mint a gyakorlatban mutatkozó demokratikus törekvések is kettős törésben jelennek meg nála. A Stiborban inkább csak az emberi méltóság megbecsülése, mint egy társadalmi csatály jogaiért való sikraszállás szolgáltatja az alaptónust. Stibornak a felszínen nincs korszerű tendenciája: a főszemély nem osztály-típus, még csak nem is magyar, hanem idegen s pathologikus kegyetlenségét a darabban szereplő magyar nemesek is ellenségesen nézik. Azonban a darab legtiszteletreméltóbb, legnemesebb gondolkozású alakjai mégis csak a jobbágyok s Rajnáld rokonszenves voltának nagyrésze van abban, hogy azokhoz hűz és nem a családjához. Éppen így rokonszenves parasztokat látunk a Mátyás-ciklusban is. Az ádáni Kisfaludy látja így őket, viszont a luciferi Kisfaludy a Pártütőkben kifigurázza a falusi emberek korlátoltságát. Népdalaiban éppen a paraszt szellemességét, ötletességét lesi el, mivé silányodik ez a szellemi frissesség a Pártütőkben! Mellékes, hogy idegen ötlet után készült, ahogy kiszínezi, az mégis csak az övé. Bizonyos azonban, hogy a fejlődő Kisfaludyban a lojalitás inkább a negatív, a demokratizmus inkább pozitív sarok felé hajlik. E tekintetben élete végén közelebb állott Petőfihez, mint saját édes testvéréhez. Atyjával s testvérei egy részével való feszült viszonya, bécsi és pesti erősen polgáriás környezete, olasz vándorútja, Heppler Katalin és Löffler Nina iránt való szerelme s végül éppen nemeslelkű és gavalléros természete, proselytárirányú hazafisága ebbe az irányba terelte.

A legfeltűnőbb kettősség komoly drámái és vígjátékai összevetésében nyilvánul meg. Míg komoly színművei legfőbb hibájául hozzák fel: nincs emberismerete, alakjai naivak, addig vígjátékairól magasztalva emlegetik: kitűnő megfigyelés alapján vitte színpadra a magyar élet jellegzetes alakjait. Ezt az ellenmondást megint az ő lényének kettőssége oldja fel. Komoly színműveiben olyannak rajzolja az egyént, amilyennek szeretné látni, vígjátékaiban pedig, amilyen valóban. Az értékek és tények e szembeállításában mégis csak az előbbiek a mélyenjáróak, az utóbbiak a felszínesek. Komoly drámáinak hősei vannak közelebb az ő igazi énjéhez és életértékeléséhez, míg

vígjátékaiban a társaságbeli, vidám, ötletes, az élet bolondságait könnyű szívvel nevető Kisfaludy nyilatkozik meg. Ez alól a nevető álarc alól ki-kibújik saját énje a Kérők Károly-ában, a Csalódások Elemir grófjában. Valahogy érezzük, ez a nevetés csak narkózis nála, vígjátékaiban az életen való felülemelkedés csak a Betegek c. darabja hipocondereinek kijózanodásával analog. Ez a vígjáték éppúgy önmagának tudatalatti megnyugtatója, mint Molière-nek a Képzelt beteg. Az ő édes gyermekei mégis csak a komoly színművek. Igaz, xeniákban elítéli a Tatárokat, Ilkát, a rivalda fénye helyett kijózanodó világosságot vetítve rájuk, csak hogy ezt a luciferi Kisfaludy teszi, aki már nem érti meg az ádámí Kisfaludyt. Erre a szerzőnek van legfőbb joga, becsüljük is érte, de nem kell okvetlenül követnünk ezen az úton. Itt volna már az ideje, hogy igazságot szolgáltatassunk a Tatárok szerzőjének és lelkes közönségének a XIX. század második fele realiztikus, fanyar és kiesinyeskedő irodalom-értékelésével szemben. Van benne valami mosolyognivaló, ahogyan Kazinczy Kisfaludyhoz intézett levelében nyilatkozik a hozzáküldött drámákról. Érdemben nem is szól hozzájuk, csak a jambusokra vonatkozólag vannak kritikai megjegyzései. Pedig Kazinczy tudatosan és szerényen alkalmaz nem odaillő mértéket, nem úgy, mint azok, akik a XIX. század második felének ma már idejétmult realiztikus álláspontjából a lélektani valószínűség és a történeti hűség magas vesszőparipáján ülve ítélik meg és ítélik el Kisfaludy komoly drámáit. Ma már rájöttünk arra, hogy a dráma tárgya a szélsőséges ember, amilyené az átlagos ember csak felvillanásszerűen szeretne lenni, s a lélektani valószínűség és megokolás követelésének szigorú végrehajtásánál a lélek valami szárnalmas és érdektelen mechanizmussá lesz. Ami pedig a történet hűségét illeti, a romantikus és realista író közt csak árnyalati különbség van a hűtlenségben, a történet szelleme mindkettőnél a „tisztelet“ szerzők szelleme csupán s hozzátehetjük: ezek a szerzők épp azért tisztelték, mert volt bátorságuk a multnak egyéniségükhöz való átídomítására. Történeti dráma anachronizmus nélkül képtelenség, de ha az irodalomtörténeti értékelés követ el anachronizmust saját egyoldalú esztétikai álláspontjának a multa való ráerőszakolásában, az már tudománytalan. Miben is áll hát a Kisfaludy-hősök úgynevezett „naivsága“. Egyszerűen abban, hogy életértékeléseik skálája különbözik az átlagemberétől. Az

Erosz, a Család, a Hatalom, a Pénz a XIX. század átlagemberének legfőbb életértékei s összeütközésük tárgya lehet valami realiztikus ú. n. polgári drámának. Kisfaludy történeti drámáiban a Pénz jelentősége majdnem semmi, a Hatalom csak annyiban jut szóhoz pl. Iréne Mohamedjében, amennyiben a nemzeti érzéssel párhuzamosan halad. A Család és Erosz már inkább az érdeklődés középpontjába kerül, de csak azért, hogy újra meg újra megismétlődő változatokban visszalépjenek, háttérbe szoruljanak a Haza és Nemzet értékeivel szemben. A Tatároktól Csák Mátéig, akár hazai tárgyú a darab, akár a közeli, vagy a távoli Keleten játszik, a hősök feltűnő könnyűséggel lemondanak az Eroszról magasabb, a Haza fogalmában kicsúcsosodó célok érdekében.

Saját kora majdnem egyenlően értékeli Kisfaludyban a komoly drámaíró és a vígjátékíró. Az utókor csak az átlagember ábrázoló vígjátékot becsüli, a komoly drámákat lekicsinyli. L'art pour l'art álláspontjából fölényesen elhalad amellett a tény mellett, hogy a Kisfaludy-dramák is a maguk szerény mivoltában, hozzájárultak egy olyan lelkesedési és önfeláldozási energiakészlet összegyűjtéséhez, amely a negyvenes évekig mintegy lekötve maradt, aztán lassan felszabadult, Kossuth, Wesselényi fogságán át, tetőpontját éri el a Család és Erosz eldobásával a Hazáért valóban meghalt költő alakjában s még az ötvenes évek ellenállásában is érezteti hatását.

Nem akarok ezzel még beleesni azoknak naivitásába, akik az irodalomnak valami titokzatos varázserőt tulajdonítva azt képzelik, mintha állandóan része volna az emberi sors irányításában. Elismerem, az irodalom többször kullog a tények után, mint ahányszor a vezérkürtösként jelenti már messziről őket. Nem minden író érdemli meg a vates nevet s hogy megérdemli-e, azt csak az utókor döntheti el. Kisfaludy vates volt s az egyik legfőbb értéke. Optimista vates és fejlődéseszmé elválaszthatatlan.

A fejlődés európai eszméje nálunk mint a nemzeti haladás és erő kifejtés célkitűzése jelenik meg, áthatja az egész XIX. század magyar irodalmát, már nála egész tudatosan, sőt úgy szólván teljesen pozitív, ádám formában nyilatkozik meg. Már korán, a Tatárok prologusában kiviláglik, hogy ő a nemzeti eszmét Csere János, Bessenyei, Kazinczy és Kármán méltó utódként csakis építő és mindenkit átölelő alakjában értékeli, nem

pedig romboló, gyűlölködő formájában. „Előmegyünk“, ujjong Hajnalfi a Pártütőkben, egyáltalán az egész darabban nyilvánvaló a kultúra szembeállítás a kultúrátlansággal. Tisztán látja a haladás akadályait is, így a magyar nemesség ismert vegetációját már Széchenyi előtt „növényéletet általderengeni“ szavakkal találóan jellemzi egyik novellájában (Barátság és Szerelem). „Éljen a szabadság!“ kiáltják már a Tatárokbán, talán először a magyar színpadon, a közönségre bízva, mit magyarázzon bele, éppúgy mint később a Bánk bán I. felvonásában Petur hasonló felkiáltásánál a közönség egészen bizonyosan nem a serviensek osztályának az Arany Bullában biztosított kiváltságaira gondolt. Az emberi méltóság megbecsülése őt is már megkapta, ezt legfeltűnőbbben a Stibor-ban látjuk. Írásaiban folyton felbukkannak Széchenyi-szerű ötletek, nem esoda, ha a két rokonlélek egymásra talált. Bizonyos, hogy az 1830-as év Kisfaludy pályáján is fordulópontot jelentett volna, a „Jelenkor“ szerkesztésével az eddig csak irodalmi összejövetelekről ismert vitázó készsége az újságírás terén hódít új működési területet s visszahat szépírói alkotásaira is. Halálos ágyán mondott szavai Szalayhoz: „Az oppositio és reform zászlaját tűzzük ki, minden fiatal írónak velünk kell tartania“, politikai és irodalmi végrendeletének tekinthetők s jól tudjuk, az örökösök mennyire a végrendelet szellemében jártak el.

Széchenyihez való közelállásának mértéke, hogy még az összekülönbözés fényűzését is megengedték maguknak s ilyenkor mindig a mágnás tette meg az első közeledő lépést a literátus köznemes felé, mindkettejükre jellemzően. Atyjától örökölt makaessége és büszkesége még Széchenyivel szemben sem lett hűtelen hozzá. Saját elhivatottságával, nagyságával éppannyira tisztában van, mint később Petőfi; ha társaságban nem ünneplik eléggé, éppoly fájoán érinti. Viszont éppen saját nagysága biztos és büszke tudatában tudott felülemelkedni mindenféle kicsinyes írói érzékenységen, hiúságon s a művészi feltékenység ismeretlen volt előtte. Ebben, éppúgy mint anyagi kérdésekben, Sándor bátyjánál magasabb erkölcsi színvonalon áll. Jegyzőkönyve szerint az írói barátság csak addig tart, míg az életben össze nem ütköznek. Azontúl „önhittség és irigység“ vezet a kormányt. Eppen a kritikával szemben elfoglalt álláspontja mutatja, mennyire nem vált büszkesége önhittséggé. Eleinte fáj neki Helmecezy gáncsolása, később azonban minden

érdemi és komoly kritikai megjegyzést szívesen vesz, sőt önmagának lesz legkérlelhetlenebb kritikusává. Az alkotás lázában minden művét tökéletesnek, utól nem értnek tartja s mikor készen vannak, a másik végletbe átesapva megsemmisíti, vagy újra átdolgozza. Ezért a fennmaradt és befejezettnek tekinthető munkák száma kisebb a tervek, töredékek és elveszett munkák számánál.

Az ádáni és luciferi pólusok közt való folytonos ingadozás s így a folytonos önmagán való túltevés mintegy beidegezte s önmagából az egész magyarság sorsára kivetítette a haladás és tökéletesedés eszméjét, tehát ez az eszme nála is a külső hatáson kívül éppúgy szubjektív forrásból erősödik, mint Széchenyinnél. Ezzel kapcsolatban idézhetjük itt jegyzőkönyvéből egyik jellemző önvallomását: „Az ifjú író számos kötetekről álmodik s a szedő lesz kedvese (a nyomdafesték rabja). Utóbb, ha t. i. nem rontja meg önhietség, félve közelít a sajtóhoz. Nem a recenziók miatt, hanem előbbi munkái olvasása támaszt benne kétséget önmaga iránt. S ha így, boldog. Boldog, mert tökéletesedését érzi. A nyugtalanságban, az önmagával való meg nem elégedésben van a boldogság. A XIX. század az az „ewig strebend“-je a mi korunk előtt már kezd érthetlenné válni. Nagyon is kiestünk a fejlődés eszméjének síkjából.

Nemcsak írói tevékenysége tökéletesedésében látjuk ezt a változást, hanem jelleme fejlődésében is. Gyermekkori könnyelműsége, ifjúkori bohémsége, gavalléros előkelőséggé finomodik. Nemcsak drámáiban rajzolta meg az önérzetes és büszke, nagy-lelkű és előkelő gondolkodású, a hazát mindenk fölé helyező magyar ember képét, ő maga is ilyen volt. Másokért mindent, magáért semmit; itt már az emberfölötti ember életideálját közelíti meg. S ha mélyebben tekintjük az ő emberi élete kimagasló eseményeit: szerencsétlen születését, ferde nevelését, anyagi bajait, nőtlenségét, betegeskedését s korai halálát, meg kell éreznünk, hogy ez az élet ellobogott a nemzeti irodalom jövőjének oltárán. Csak azért nem tragédia, mert ez az áldozati oltár két évtizedig égett, nem olyan hirtelen fellobbanó, mint Kemény Simon és Iréne áldozata. Csak rajtunk áll, hogy élet-pályáját egy pillanat alatt végigtekintsük s akkor ez az áldozat nem kevésbé értékes lesz!